

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 344.13

М. І. Карпенко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
кримінології, цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті аналізуються окремі ознаки об'єктивної сторони військових злочинів. Констатується той факт, що в окремих випадках ці злочини можуть вчинятися за обставин, що обтяжують покарання. Водночас це не передбачено диспозиціями як кваліфікуючі ознаки під час їх вчинення. Тому є необхідність внести відповідні доповнення в чинне кримінальне законодавство. Мають місце й інші невідповідності змісту об'єктивної сторони окремих військових правопорушень. Одночасно виникають окремі труднощі у разі вчинення військових службових правопорушень під час відмежування їх на рівні військового злочину, військового адміністративного / дисциплінарного правопорушення.

Ключові слова: військові злочини, склад злочину, об'єктивна сторона, кваліфікуючі ознаки, розмежування юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Аналіз чинного кримінального законодавства щодо військових злочинів засвідчує про наявні окремі невідповідності, які стосуються об'єктивної сторони цих злочинів, що не сприяє їх належній кваліфікації у разі вчинення окремих протизаконних діянь, і тому потребує подальшого наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню сутності об'єктивної сторони військових злочинів у радянський період приділяли увагу у своїх працях З.М. Абдулаєв, Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражник, А.А. Герцензон, Н.І. Загородников, В.І. Курляндський, В.Д. Меньшагін, Є.В. Прокопович, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, В.М. Чхквадзе, Ю.А. Шульмейстер та інші вчені [1, с. 7, 8, 10, 12, 13, 19, 20, 25, 26, 32, 39–41, 52, 55, 70, 72].

У незалежній Україні об'єктивну сторону окремих військових злочинів під час розгляду їхньої кримінально-правової характеристики на дисертаційному рівні досліджували В.П. Бодаєвський [2, с. 7–8], В.О. Бугаєв [3, с. 11–12], М.І. Карпенко [4, с. 6–7], Т.Ю. Касько [5, с. 9–10], Є.С. Ковалевська [6, с. 9–10], Ю.Б. Курилюк

[7, с. 9–10], В.В. Кухар [8], Б.Д. Леонов [9], А.Р. Мухамеджанова [10, с. 8–9], А.М. Ониськів [11, с. 8–10], М.М. Сенько [12, с. 10–11], М.С. Туркот [13, с. 10–11], М.І. Хавронюк [14, с. 12–14].

Крім того, ці питання частково було висвітлено фахівцями кримінального права в коментарях, навчальних посібниках, підручниках до розділу XIX Особливої частини КК, наукових статтях Г.М. Анісімовим, В.М. Білоконевим, В.К. Грищуком, Ю.П. Дзюбою, С.Ф. Денисовим, С.І. Дячуком, В.І. Касинюком, В.О. Навроцьким, М.І. Пановим, С.О. Харитоновим та іншими вченими. Водночас не всі питання об'єктивної сторони, що стосуються кримінально-правової характеристики військових злочинів, передбачених нині ст. ст. 402–422, 425–435 КК України, дістали належне наукове висвітлення.

Метою статті є визначення особливостей ознак об'єктивної сторони військових злочинів, аналіз диспозицій правових норм, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби та напрацювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом ознак, які характеризують зовнішній вияв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням [15, с. 64]. Водночас із приводу поняття об'єктивної сторони складу злочину, її складових і змісту в юридичній літературі, як зауважує В.К. Матвійчук, відсутня єдність поглядів [16, с. 201].

Як зазначає В.М. Чхиквадзе, «з об'єктивної сторони військовий злочин характеризується дією або бездіяльністю, небезпечною для військової дисципліни та військового правопорядку» [17, с. 464]. У свою чергу Ф.С. Бражник стверджує про те, що «об'єктивна сторона військового злочину близько пов'язана з його об'єктом. Вона відображає спосіб, а у деяких випадках обсяг і розмір шкоди, яка спричиняється захищеним кримінально-правовою нормою суспільним відносинам. Об'єктивна сторона значною мірою відображає суспільну небезпеку військового злочину» [18, с. 49].

Аналіз диспозицій правових норм розділу XIX Особливої частини КК засвідчує, що одні військові злочини можуть вчинятися тільки шляхом суспільно небезпечної дії – активної поведінки (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості й тому подібне), другі – тільки шляхом бездіяльності (бездіяльність військової влади; нез'явлення військовослужбовця строкової служби вчасно без поважних причин на військову службу у разі призначення або переведення; нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби й тому подібне), треті – шляхом як дії, так і бездіяльності (невиконання наказу, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування й тому подібне).

Для деяких статей, що передбачають кримінальну відповідальність за військові злочини, характерні описові диспозиції, які містять детальну характеристику ознак суспільно небезпечного діяння (наприклад, погроза або насильство щодо начальника – ст. 405 КК, дезер-

тирство – ст. 408 КК та інші). Ряд інших статей містять прості диспозиції, у яких не розкриваються ознаки суспільно небезпечного діяння (наприклад, ст. ст. 425, 432 КК). Є статті з бланкетними (ст. ст. 415, 416, 417 КК та інші) й відсиловними (ст. 403 КК) диспозиціями.

Основною ознакою об'єктивної сторони військових злочинів, як і загальнокримінальних, є суспільна небезпека. В окремих випадках, коли є деякі особливі обставини, те чи інше діяння, яке за своїми зовнішніми ознаками формально передбачає склад якого-небудь військового злочину, насправді не має характеру суспільно небезпечного та протиправного й не тягне за собою кримінальної відповідальності. Але в багатьох випадках такі правопорушення мають ознаки військових адміністративних правопорушень, передбачених ст. ст. 172-10–172-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення чи дисциплінарні проступки. Водночас як Статут внутрішньої служби Збройних сил України [19], Дисциплінарний статут Збройних сил України [20], так і відповідні накази Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України стосовно Національної гвардії України, якими затверджені відповідні інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення, не містять жодних критеріїв, за якими можливо було б командирам і начальникам усіх рівнів встановлювати межі між злочином і військовим адміністративним правопорушенням чи дисциплінарним проступком, що заважає більш швидкому застосуванню до правопорушника відповідного покарання. Непоодинокі випадки, коли ця обставина сприяє окремим військовослужбовцям узагалі уникнути відповідальності. Крім того, це створює певні труднощі у правозастосувальній діяльності. Вирішенням зазначеної ситуації стало би внесення до вказаних статутів ознак дисциплінарного правопорушення (проступку) та їх перелік, як це зобов'язує п. 22 ст. 92 Конституції України, що передбачає визначення виключно законами України діянь, «які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [21]. Якраз на рівні дисциплінарних правопорушень це належно не регламентовано, тому доводиться керуватись практикою, яка склалась.

Нині об'єктивна сторона більшості простих складів злочинів (ч. ч. 1 ст. ст. 403, 405, 406, 410–415; ст. ст. 416–417; ч. ч. 1 ст. ст. 418–421,

425–426-1; ст. ст. 427, 432; ч. ч. 1 ст. 433; ст. 434 КК) сконструйована за принципом так званих «матеріальних» злочинів, які передбачають для стадії закінченого злочину настання суспільно небезпечних наслідків. Об'єктивна сторона інших простих складів злочинів розділу XIX Особливої частини КК сконструйована так, що не потребує настання будь-яких суспільно небезпечних наслідків. Досить вчинення відповідних суспільно небезпечних дій, які б засвідчували наявність ознак військових злочинів, передбачених ч. ч. 1 ст. ст. 402, 404, 407–409, 422, 428; ст. ст. 429–430; ч. ч. 1 ст. ст. 431, 435 КК.

До об'єктивної сторони ряду військових злочинів належать такі специфічні ознаки, як їх вчинення в умовах особливого періоду, крім воєнного стану; в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці; на полі бою, під час бою, під час перебування в полоні, у районі воєнних дій. Ці обставини суттєво впливають на суспільну небезпеку та покарання за їх вчинення. Вони свідчать про їхню підвищену небезпеку та зумовлюють необхідність застосування більш суворих видів покарання.

Тож зовнішня сторона військових злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинених військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, дуже складна та має багатоаспектний характер. Стосується це і злочинів у військовій сфері, передбачених нині ст. ст. 364, 425–426-1 КК України, оскільки потребує встановлення всіх ознак як об'єктивної сторони, так і військової службової особи. Законодавство України у військовій сфері чітко регламентує коло діяльності, права й обов'язки командирів і начальників усіх рівнів. Кожен із них несе повну відповідальність за підготовку підлеглих їм військовослужбовців, їх виховання та дотримання ними вимог військової дисципліни. Військові службові особи зобов'язані в деталях знати стан справ у підпорядкованих їм військових колективах і вживати всіх заходів для підвищення їхньої бойової підготовки та забезпечення всім необхідним. Командири та начальники повинні встановлювати й підтримувати твердий внутрішній порядок у військовій частині, негайно усувати наявні порушення порядку несення або проходження військової служби, які можуть завдати шкоди їхній боєздатності. У межах наданої їм чинним законодавством влади вони можуть діяти самостійно та вимагати від підлеглих точ-

ного й своєчасного виконання наказів і розпоряджень, заохочувати підлеглих за виявлену ними розумну ініціативу та суворо карати порушників військової дисципліни.

Встановлений порядок службової діяльності військових службових осіб необхідно суворо дотримувати. Відступи від нього, його невиконання або необережне чи недбале, недобросовісне виконання, використання службових повноважень не в інтересах військової служби, зловживання чи перевищення службових повноважень, бездіяльність військової влади можуть порушити управління військами та силами, окремими військовими частинами та підрозділами, службами й у кінцевому підсумку спричинити шкоду військовому правопорядку.

Висновки і пропозиції. 1. Основна відмінність між наказом і розпорядженням полягає, перш за все, у назві цієї владної вимоги й у тому одноособово вона прийнята чи колегіально. По-друге, згідно із ст. 6 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, «право командира – віддавати накази та розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження» [21]. Тому логічно напрошується висновок стосовно внесення відповідних змін до ст. ст. 402 і 403 КК щодо встановлення кримінальної відповідальності за умисну відмову підлеглого від виконання законного розпорядження начальника / командира.

Пропонується ч. ч. 1 ст. ст. 402 і 403 КК України викласти, відповідно, в таких редакціях:

«1. Непоко́ра, то́бто відкрити відмова виконати наказ *чи розпорядження командира або начальника*, а також інше умисне невиконання наказу *або розпорядження*, -».

«1. Невиконання наказу *чи розпорядження командира або начальника*, вчинене за відсутності ознак, зазначених у ч. 1 ст. 402 цього Кодексу, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, -».

2. Нині в чинному законодавстві виникла ситуація, за якої на рівні військового адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 17213 Кодексу України про адміністративні правопорушення, передбачена адміністративна відповідальність у разі зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. Тобто йдеться про військове правопорушення. Коли ж ці дії (зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем) містять ознаки злочину у разі спричинення матеріальної шкоди на суму

більше ніж 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то їх треба кваліфікувати за ознаками загальнокримінального злочину на підставі ч. 1 ст. 364 КК України.

З метою вдосконалення правозастосовної практики та приведення її до логічного завершення, поліпшення профілактики цього правопорушення на рівні військового адміністративного проступку та злочину, вважаємо необхідним відновити в КК України ст. 423 в тій редакції, як це було до 21 лютого 2014 р. (до прийняття Закону України № 746-VII. – М. К.). До речі, аналогічне рішення вже приймалось законодавцем на прикладі декриміналізації 21 лютого 2014 р. діяння, передбаченого ст. 424 КК України, а потім декриміналізації 7 квітня 2015 р. перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень у ст. 426-1 КК України.

3. Аналіз змісту правових норм, передбачених ст. ст. 364–365, суб'єктом вчинення яких є цивільна службова особа, а також ст. ст. 425–426¹ КК, суб'єктом вчинення яких є військова службова особа, свідчить про відсутність у кримінальному законодавстві України такої кваліфікуючої ознаки, як повторно, тобто неодноразово (систематично). Водночас такі способи вчинення перевищення влади або/чи службових повноважень мають місце у слідчій і судовій практиці. Наявність зазначеної кваліфікуючої ознаки сприяло б посиленню кримінальної відповідальності за такі дії.

Зокрема, застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого за ч. 2 ст. 426¹ КК може вчинятися повторно як щодо однієї особи, так і щодо іншої, що, безумовно, підвищує суспільну небезпеку таких протиправних дій. Тому, на нашу думку, диспозицію ч. 3 ст. 426¹ КК після слів «із застосуванням зброї» доцільно доповнити словом «повторно».

4. Юридичним критерієм розмежування військового злочину та військового адміністративного правопорушення (проступку) чи дисциплінарного правопорушення (проступку) є норми КК, а також статті 15, 172¹⁰–172¹⁹ КУпАП.

Порушення встановленого порядку несення або проходження військової служби, які не містять ознак злочинів чи військових адміністративних правопорушень, не передбачені у військовому кримінальному законі чи КУпАП, і тому можуть бути визнані лише дисциплінарними проступками. Але в Дисциплінарному статуті ЗС України відсутній перелік як дисциплінарних проступків, їхніх ознак, так і покарань за

них, що давали б можливість чітко їх визначати та призначати дисциплінарне покарання у межах визначених законодавцем. З цієї метою у правозастосовній діяльності доводиться використовувати положення ч. 2 ст. 11 КК (поняття злочину), ст. 9 КУпАП (поняття адміністративного правопорушення), інших правових норм, щоб визначити той чи інший дисциплінарний проступок у конкретній ситуації під час відповідного діяння військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста під час проходження зборів. Водночас п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що «виключно законами України визначаються: <...> діяння, які є <...> дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них». Тому виникає необхідність доповнити розділ III (стягнення за порушення військової дисципліни) Дисциплінарного статуту ЗС України положеннями щодо поняття дисциплінарного правопорушення (проступку), їх можливого переліку та ознак. Це дасть можливість максимально виключити у службовій діяльності командирів / начальників необґрунтовані порушення прав і свобод підлеглих їм військовослужбовців під час притягнення до дисциплінарної відповідальності.

5. Потребує змістовного поліпшення об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 416 (порушення правил польотів або підготовки до них), 417 (порушення правил кораблеводіння), 427 (здача або залишення ворогові засобів ведення війни), 429 (самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю), 430 (добровільна здача в полон), 432 (мародерство) КК, оскільки зазначені статті передбачають лише простий склад злочину. Тому є потреба передбачити кримінальну відповідальність за вчинення зазначених військових злочинів із кваліфікуючими й особливо кваліфікуючими ознаками. З огляду на надзвичайну суспільну небезпеку вказаних злочинів в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці за наслідками, коли проти України Російською Федерацією фактично ведеться війна, їх вчинення за ступенем тяжкості повинно класифікуватись як особливо тяжкі злочини (крім ст. ст. 416 і 417 КК, які вже такими є). Відповідно, і максимальна міра покарання за їх вчинення повинна бути збільшена до п'ятнадцяти років позбавлення волі, як це законодавець передбачив за ч. 2 ст. 114-1 («Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань») КК України.

Список використаної літератури:

1. Редкозубова Т.Т., Самойлов А.С. Развитие теории военно-уголовного законодательства за 60 лет (1939–1999 г.г.). Библиографический указатель / Отв. ред.: д-р юрид. наук, доцент А.С. Самойлов. Москва, 1999. 74 с.
2. Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
3. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2002. 24 с.
4. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 17с.
5. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2015. 19 с.
6. Ковалевська Є.С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2014. 21 с.
7. Курилюк Ю.Б. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2014. 21 с.
8. Кухар В.В. Кримінально-правові засоби попередження розголошенню відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2007. 20 с.
9. Леонов Б.Д. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2004.
10. Мухамеджанова А.Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2017. 19 с.
11. Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.
12. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2005. 21 с.
13. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2007. 21 с.
14. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 1998. 25 с.
15. Останін В.О. Об'єктивна сторона складу злочину. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО в запитаннях і відповідях. Загальна частина: посібник для підготовки до іспитів / За заг. ред. В.А. Клименка. Київ, 2003. 288 с.
16. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. Київ, 2005. 464 с.
17. Чхиквадзе В.М. Воинские преступления. Курс советского уголовного права: в 6 т. Т. VI: Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. Москва, 1971. 560 с.
18. Советское уголовное право. Воинские преступления: учебник / Под ред. А.Г. Горного. Москва, 1978. 427 с.
19. Про Статут внутрішньої служби Збройних сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 194.
20. Про Дисциплінарний статут Збройних сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 197.
21. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Карпенко Н. И. К вопросу усовершенствования признаков объективной стороны воинских правонарушений

В статье анализируются отдельные признаки объективной стороны воинских преступлений. Констатируется тот факт, что в отдельных случаях эти преступления могут совершаться при обстоятельствах, которые отягчают ответственность. Вместе с тем, это не предусмотрено диспозициями как квалифицирующие признаки в случае их совершения. Поэтому есть необходимость внести соответствующие дополнения в действующее уголовное законодательство. Одновременно возникают определённые трудности в случаях совершения воинских служебных правонарушений при разграничении воинского преступления, воинского административного / дисциплинарного правонарушения.

Ключевые слова: *воинские преступления, состав преступления, объективная сторона, квалифицирующие признаки, разграничение юридической ответственности.*

Karpenko M. I. Enhancing insights into the definition of actus reus in military offences

The paper discusses the selected issues related to actus reus of military offences. It is observed that in particular cases the above offences are committed with attending aggravating circumstances. However, these circumstances are not provided for by the disposition as qualifying attributes under the offence commission. Thus, there is a need for relevant amendments to the current criminal legislation. It is argued there are other points of inconsistency in the content of actus reus of particular military offences.

Key words: *military offences, corpus delicti, actus reus, qualifying characteristics, delineation of legal liability.*